

„...az 1919 után elvágott szálakat újra kellene kötözni, gondolom, ez mindenkinek közös érdeke...”

Beszélgetés Tonk Sándor, erdélyi történésszel*

Professzor úr, mindenekelőtt arra kérem, hogy szóljon néhány szót arról a környezetről, családról, amely elindította életpályáját: hol végezte tanulmányait, milyen inspirációk indították el a történetpálya irányába?

Ami az életem indulását illeti, mindig el szoktam mondani, hogy szerencsés embernek tartom magam. Tudni kell ehhez, hogy életem első két évtizedében a Farkas utcában éltem, Kolozsvár központjában. Egy olyan épületben laktak szüleim, amely egykor a kolozsvári protestáns teológiai intézet tanári lakásainak épült, és amelyben korábban anyai nagypapám, Tavasz Sándor élt családjával. Ennek a helynek a szelleme meghatározta életem indulását. A ház, amelytől néhány lépésre állt az egykori református kollégium újkori épülete, ahol tanulmányaimat végeztem az érettségiig, egy olyan háromszögben helyezkedik el, amelynek az egyik oldalát a Bethlen bástya határolja, a másikat a Református Templom, egy kicsit odébb az egykori Ferenc József Tudományegyetem, ma a Babeş-Bolyai Egyetem központi épülete. Nos, a Farkas utcai lét volt az egyik, amely meghatározta az életemet. A környezet mellett az is meghatározó volt, hogy szüleim egy olyan nemzedékhez tartoztak, amely a két világháború között az erdélyi társadalom életében meghatározó szerepet játszott. Sokan ismerik az erdélyi fiatalok körét, amelyben László Dezső, Mikó Imre és számos más jelentős erdélyi értelmiségi tevékenykedett, és ezek az emberek szüleimhez, édesapámhoz közel álltak. A tanulmányaimat olyan iskolában végeztem, amely az ötvenes években még őrizte az egykori kollégiumi hagyományokat, jóllehet akkor már nem kollégium volt a neve, hanem Ady Endre, majd Sinkai nevét vette fel, és így ismerik ma is. Ugyancsak gyermekkoromban adatott meg, hogy találkozhattam Kelemen Lajossal, akire felnéztünk, gyermekek és felnőttek egyaránt. Életem nagy élménye volt, hogy amikor súlyos beteg lett, az egykori teológiai tanárom megfogta a kezemet, és így szólt hozzám: Kelemen Lajosnak szüksége van arra, hogy néha egy-két órát mellette üljön valaki, majd arra kért, vállaljam el ezt a kegyes feladatot. Kelemen ekkor már igen rossz állapotban volt, beszélt az életéről, már amennyire persze ezt akkor a betegsége megengedte. Soha nem fogom elfelejteni a délutánokat, amiket ott töltöttem. A másik meghatározó élmény Jakó Zsigmond professzor úr szerepe, aki szüleim baráti köréhez tartozott, és nagyon korán pártfogásába vett – igen nagy pedagógiai érzékkel irányította munkámat. Ezért mondom azt, hogy szerencsés ember vagyok.

Tanár Úr említette, hogy Jakó Zsigmond professzor úr tanítványai közé tartozott. Milyen volt a Jakó iskola, kikkel tanult együtt a kolozsvári műhelyben?

* Bár közhelyesnek hangzik, szomorúan helytálló, hogy a jelen rovatot az élet szerkesztette. Tonk Sándort halála megakadályozta abban, hogy befejezze az Aetasnak szánt írását, és emiatt – az eddigi gyakorlatól eltérően – a vele készült interjú és a válogatott bibliográfiát ezúttal nem követi tanulmány.

Lehet-e Jakó iskoláról beszélni? Mindenképp kell beszélni róla, azonban az az időszak, amikor én a tanulmányaimat az egyetemen elkezdtem, akkor az már hanyatló időszaka volt a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen zajló magyar nyelvű oktatásnak. De szerencsés volt a helyzetem, hiszen egy olyan évfolyamon jártam, ahol a magyar csoport nyolc hallgatóból állt, és mindannyian tudjuk, milyen jó dolog kis csoporttal dolgozni, szemben napjaink 130–150 fős csoportjaival. Jakó Zsigmond meghatározó szerepet játszott, különösen a medievisztika oktatásban, hiszen ő volt a középkorkutatás a legavatottabb művelője. Hála istennek, 86 éves korában, ma is az. Mellette az egyetem egykori nagy tanáregyéniségei között találhattuk Pataki Józsefet, aki az Anjou-korral és a Hunyadiak korával foglalkozott – nagyon pedáns tanár volt. Kiemelném a középkort oktató tanárok közül egy román tanáromnak a nevét: Francisc Pallt, akit talán kevesen ismernek. Nekünk annak idején Bizánc történetét tanította. Azért emeltem ki ezt a három embert, mert ők voltak azok, akik megkíséreltek engem és társaimat a pontos, módszeres munkára nevelni. Mennyire sikerült ez, majd ítéljék meg mások. Én magam mindig lelkiismeret-furdalást érzek amiatt, hogy nem tudtunk felnőni ennek a nemzedéknek a nagyságához. Erre nincs magyarázat; én úgy érzem, hogy sajnos nem sikerült a mi nemzedékünknek felnőnie ezeknek a tudósokhoz.

Onnan indultunk ki, hogy létezik-e Jakó iskola. Jakó Zsigmond professzor úr mindig törekedett arra, hogy legyen néhány olyan tanítványa, akivel foglalkozik, akit elindít a pályán. Tudatosan törekedett arra, hogy biztosítsa az utánpótlást. Ma is ez a legnagyobb gondja, még idős fővel is, és akárhányszor szóba kerül a kérdés, mindig aggodalmát fejezi ki, hogy lesz-e Erdélyben magyar medievisztika, lesz-e, aki folytassa a kutatásokat. Sokunkkal foglalkozott, volt, aki jobban, volt aki kevésbé vált be. Nekem külön szerencsém volt, hiszen amikor Jakó professzor úr szakkollégiumát tartotta paleográfából és levéltári gyakorlatból, mindössze ketten maradtunk a csoportban egy román kollégámmal, aki időközben jelentős karriert futott be: egy ideig a Román Országos Levéltár igazgatója volt, nagyon tehetséges, temesvári fiú. Az akkori viszonyok még lehetővé tették Jakó professzor úr számára, hogy két, a mesterséget még ízelgető diákjával beüljön az egykori Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárának raktárába. Ott a helyszínen ízelhettük meg, mit jelent a levéltár, mit jelent a középkori oklevél, mit jelent a kora újkori levéltár, mi az, hogy családi levéltár, vagy hitbizományi levéltár. Az órákon hallott fogalmak ott váltak valósággá a szemünk előtt, és ezt nem tudom eléggé megköszönni Jakó professzor úrnak. Ugyancsak ő volt a vezetője – és itt már a saját szakmai fejlődésemre utalok – az első olyan kutatásomnak, amely aztán a későbbiekben meghatározónak bizonyult: iskolatörténeti vonatkozású első tanulmányomról van szó, amely a kolozsvári, egykori piarista líceum anyakönyveit dolgozta fel. Ez az iskola egy kerek évszázadon át nevelte a román értelmiségi utánpótlást. Tömegével keresték fel, és elsősorban görög-katolikus, de ortodox fiatalok is, és innen tovább indultak Balázsfalvára, esetleg külföldre, vagy itt fejezték be tanulmányaikat.

Az a véleményem – nem én találtam ki, gondoljunk csak I. Tóth Zoltánra, aki az erdélyi román nacionalizmus első századában már felhívta rá a figyelmet –, hogy a kolozsvári piarista iskolát azért kell vizsgálni, mert ott nevelődött a 18. és 19. század cleji reformkori román értelmisége a 48-as forradalmat megelőző időszakban. Erre a témára tehát Jakó Zsigmond hívta fel a figyelmet. Ezzel párhuzamosan vont be olyan munkákba is, amelyekből ugyan nem születtek önálló dolgozatok, mégis nagyon sok tanulsággal jártak számomra. Ismét a Piarista Gimnáziumra gondolok, amelynek könyvtára őrizte az egykori Báthory-egyetem könyvtárának a töredékét, de nagyon gazdag középkori, 16. és 17. századi anyaggal is rendelkezett.

Mit kaptam még Jakó Zsigmondtól? Tőle kaptam az indítást az első igazi nagyon hosszú ideig tartó középkori kutatásomhoz, nevezetesen a középkori közjegyzők erdélyi tevékenységének vizsgálatához. Mint tudjuk, Magyarországon nem volt olyan súlya a közjegyzőnek, mint a nyugati országokban. Hiteleshelyeken látták el ezt a feladatot, de érdekes színfolt a középkori okleveles gyakorlatban, minthogy a középkori közjegyzői oklevél ese-

tében is sajátos oklevéltípusról van szó. Nos, Jakó biztatott, hogy érdemes lenne – akármi-lyen jelentéktelen témának is tűnik – feldolgozni. Valóban, másfél-kétszáz oklevelet sikerült összegyűjteni. Ezeknek az olvasása, regesztázása, feldolgozása megint csak hasznos gyakorlatnak bizonyult. Ebből készült a szakvizsga dolgozatom is, amely alkalommal ismét egy olyan eseményre került sor, ami nagyon fontos, és Jakó professzor úr nevéhez kapcsolódik. Tőle kaptam az első igazán nagy szidást: pontatlanul, felületesen nem szabad fogalmazni. Én büszkén elvittem a dolgozatomat, és utána megkaptam ezt a nagyon jogos és megérdemelt kritikát. Az elkövetkezendő időre vonatkozólag ez emlékként nagyon jól megragadt bennem, még ha nem is sikerült mindig alkalmazkodni ahhoz az elváráshoz, ami igényességét jellemezte.

Elkészült a szakvizsga dolgozat: Középkori közjegyzőségek Erdélyben lett a címe, és nem gondoltam, hogy hosszú évek munkája fog következni. Az ezzel való foglalatosság és a korábbi iskolatörténeti kutatás adott egy olyan lökést a további munkáimnak, kutatásaimnak, amely az értelmiségtörténet felé fordította a figyelmemet. Jakó Zsigmond dolgozta ki később, a hatvanas években azt a nagyszabású programot, amit a mai napig nem tudtunk megvalósítani, és a célja az lett volna, hogy elkészítsük a középkori Erdély értelmiségének teljes kataszterét. Ő tudta, hogy miért adta nekem ezt a feladatot, mint ahogyan azt is tudta, miért a hiteleshelyek feldolgozását végeztette el.

Kortársaim közül volt, aki a váradi hiteleshelyet kapta feladatul, volt aki a kolozsmonostorit, volt aki a gyulafehérvárit. Egy nagy összefogó munkának lett volna ez a része. Sajnos ezt a munkát nem sikerült befejezni. Én azért remélem, hogy megint napirendre kerülhet ez a kérdés, hiszen valóban érdemes lenne kicsit alaposabban számba venni a nótáriusok, városi nótáriusok, különböző rendű, rangú, íráshelyeknek az alkalmazottait, vagy a középkori iskoláknak a kérdését. Látszólag már sokat tudunk. A magyarországi kutatás is bizonyította, hogy sok még a tennivaló. Még sorolhatnám. Nincs olyan kutatási témám, amely mögött valamilyen formában Jakó professzor úr ne lett volna ott. Elmondhatom azt is, hogy ha gondjaim, problémáim, szakmai kérdéseim adódnak, ő az első számú ember, akihez fordulok, és akivel meg tudom azokat beszélni.

Milyen kutatási lehetőségei voltak, és hol dolgozott a rendszerváltás előtti Romániában?

1969-ben fejeztem be az egyetemet. Megint azt kell mondjam, szerencsés voltam a kortársaim között, mert az egyetem végzése után egyenesen olyan intézménybe, olyan környezetbe kerültem, ami kínálta a további kutatásokat. Könyvtárosa lettem a marosvásárhelyi Teleki Tékának. A véletlen hozta, hogy éppen azelőtt halt meg a könyvtár egy rendkívüli munkatársa, mielőtt végeztem, Kóczyány László, akinek a nevét kevesen ismerik, pedig méltó lenne arra, hogy ismertebbé váljon. Munkássága meghatározó volt a Teleki Tékában. Így ürült meg egy álláshely és három esztendődt dolgoztam ott. Aki ismeri ezt a gyűjteményt, tudja, milyen nagy lehetőségeket kínál, hiszen túl azon, amit Teleki Sámuel gyűjtött össze, a gyűjtemény keretében, a raktárban, a látogató szeme elől elrejtve őrzik az egykori marosvásárhelyi református kollégiumnak a könyvtárát, és ugyanakkor néhány olyan könyvtár töredéket, amelyet a háborús dúlások után sikerült megmenteni. Így ott őrzik a székelykeresztúri egykori unitárius gimnáziumnak a könyvtárát, a mikházi ferences kolostor könyvtártöredékét és egész sor ilyen töredék könyvtárát. Rendkívül változatos az anyag, hiszen a középkori formulás könyvtól kezdve minden megtalálható. Az ott töltött időszakban és az ezt követően – a kettőt összekapcsolnám – 1972-től nem egészen 1992-ig ugyancsak a Teleki Téka épületben működő, a Román Tudományos Akadémiához tartozó kis kutatóintézetnek voltam a tudományos munkatársa. Az épületben dolgoztam tovább. És ez a húsz esztendő különösen most, az elmúlt évtized távlatában jelentette életem legnyugodtabb és leggazdagabb korszakát, hiszen napjaink jóformán teljes egészében ott teltek el. Kevesen tudják, hogy a székely városok közül egyedül Marosvásárhelyen van olyan levéltár, amely a 15. század végétől szinte teljességében őrzi az anyagot, és rendkívül

változatos, továbbá nagyon gazdag a református egyháznak a marosvásárhelyi gyűjtőlevél-tára is. Ez már nem annyira középkori anyagot kínált, mint a közjegyzői oklevelek, inkább már a kora újkor anyagával kerültem kapcsolatba a mindennapok során. De ebben az időben elkezdtem már azon a témán dolgozni, ami csaknem húsz éven keresztül kísérté az életemet, és még most is foglalkoztat, hiszen vissza-visszatérek az egyetemjárás történetének a kérdésére. Tehát a középkori oklevéltantól így jutottam el az értelmiség történethez és speciális kutatásához.

A második világháború után, különösen a 1950-es évek közepétől, az erdélyi magyar történetírásban a művelődéstörténeti témák kerültek előtérbe, és váltak csaknem kizárólagossá. Ön szerint mi volt ennek az oka?

Ennek oka elsősorban az a helyzet, amelyben a magyar tudományosság, és különösen a magyar történetírás került az ötvenes évek a második felétől. A művelődéstörténet volt az, amit viszonylag politika- és ideológiamentesen lehetett művelni. A marxista indíttatású társadalomtörténet buktatóját időnként ki lehetett kerülni, sőt még a gazdaságtörténetnek is a rákényszerített modelljét vagy szakzsargonját. Ez volt az egyik. A másik, amivel számolni kell, hogy a könyvkiadás úgy alakult, hogy a történelem, a szépírás, az irodalom határát súroló műveknek a megjelentetésére nagyobb volt az esély. Így példának hozom fel a Kriterionnak – egyetlen nagy neves kiadónk volt – úgymond fehér könyvsorozatát. Hátterében – mondanom sem kell – Jakó Zsigmond állt. Ennek a lényege az volt, hogy az erdélyi magyar emlékirat irodalom kiadását vállalja fel, és valóban fel is vállalja. Ha végig tekintünk a sorozaton, a nagyon sok fontos, kiadatlan anyag így jelent meg. Tehát a művelődéstörténet tűnt annak a területnek, amely kisebb ellenállást váltott ki, ha magyar történész történelemmel foglalkozik. Ugyanakkor nagyon sokan úgy vélték, a művelődéstörténet alkalmas arra, hogy igazolja – az akkori szóhasználattal – a romániai magyar nemzeti-ségnek a hozzájárulását az egész romániai társadalom művelődésének fejlődéséhez, és ezáltal a magyarság jelenlétét, értékét hangsúlyozza.

Tehát politikai megfontolásokról volt-e szó? Úgy vélem, voltak szakmai indokok is. Nagyon sok volt a művelődéstörténetre tartozó elvégzetlen feladat. Fontosnak tartottuk felkutatni iskoláink múltját, hisz fel kell tárnunk, be kell bizonyítani, mit jelentett, és milyen súlya volt a magyar értelmiségnek a múltban, mit adott, ezáltal egy kicsit önmagunkat is próbáltuk felértékelni egy olyan társadalomban, amely máskülönben leértékelni próbál bennünket. Elsősorban ilyen megfontolások vezettek, tehát hangsúlyozom, nemcsak politikaiak. Ez az út járható, ezen az úton is vannak feladatok, hát akkor végezzük el ezeket.

A professzor úr tudományos munkásságának ismertetéséből kitűnik, hogy abban a művelődési témák domináltak, különösen az iskolatörténeti kutatások. Két évtizeden keresztül foglalkozott a középkori és koraiújkor erdélyi egyetemjárással kapcsolatos kutatásokkal. Több könyvet is publikált és híres erdélyi iskolák történetét dolgozta fel. Kérem, mutassa be néhány mondatban ezeket a munkákat.

A legfontosabb az egyetemjárás történetének a kutatása. Ez megint visszavezet a közjegyzői oklevelekhez. Hiszen ekkor talákoztam ezzel a kérdéssel. Nagyon sok Erdélyben tevékenykedő közjegyző korábban valamelyik külföldi univerzitásnak volt a hallgatója és úgy tért vissza Erdélybe, általában ott szereztek meg a közjegyzői felhatalmazást. Amikor szóba került, hogy elő kellene készíteni egy olyan témát, ami a doktorátus felé mutat, akkor kézenfekvőnek tűnt, hogy ezzel kellene foglalkozni. Vonzott azért is, mert úgy érzem, ez teljességében megragadható téma. Megvan bennem az a hajlam, hogy nem annyira a részkérdéseket keressem, hanem szeretem a nagyobb, átfogó kutatási témákat. S ez olyan feladatnak tűnt, ami elég nagy, de belátható időn belül el lehet végezni. Több lett, mint ahogyan elképzelttem, de végül is elkészült ez a tanulmány és 1979-ben jelent meg, Erdélyiek egyetemjárása a középkorban címmel. A forrásokat feldolgozó tanulmány mellett

megkísérletem összeállítani a középkori Erdély egyetemre került szülötteinek nyilvántartását is. A vártál nagyobb lelkesedéssel fogadták a magyarországi történészek. A pozitív szakmai visszhang háttérében az állt, hogy miközben Erdélyről teljes képet sikerült adni, az egykori Magyar Királyság többi részéről ilyen részletekbe menő felmérés nem készült el. Számomra ez rendkívül nagy elégtételt jelent. Jakó Zsigmond volt, aki ennek a könyvnek a lektorálását elvégezte. Azok a javaslatok és javítások, amelyeket a kéziratra ráírt, sokat jelentettek számomra. A könyvnek a fogadtatása azt mutatta, hogy folytatni kell a megkezdett munkát. A kötet az 1520 előtti időszakot öleli fel, de éppen ilyen gazdag az egyetemjárás múltja a fejedelemség korát illetően is. Így elkezdtem, előbb egyedül, majd marosvásárhelyi kutató kollégámmal, Szabó Miklóssal közösen feltérképezni a kora újkornak az anyagát. Elkészült az az adattár, amely a kora újkori egyetemjártak névsorát tartalmazza.

Feltétlenül meg kell említenem, hogy ebben a munkában sokat köszönhetek Keserű Bálintnak és környezetének, hiszen gyakorlatilag ez a munka itt született meg Szegeden. Az ő támogatásuk és segítségük nélkül bizonyosan nagy késéssel készült volna el ez a kötet. Ezt követően elkészült az a tanulmány, amelyből végül is doktori dolgozatom született. A disszertáció témavezetője R. Várkonyi Ágnes professzor asszony volt és 1992-ben sikerült megvédenem. Tehát az egyetemjárás idáig kísérte az életemet, de ma is vissza-visszatérek hozzá. Nagyon hasznos munka volt ez, és olyan ismeretanyagot halmoztam fel általa, amelyből a mai napig is sokszor kell merítenem. Még csak annyit, hogy ezt a két munkát utánam már mások folytatták. Ma már Erdélyre vonatkozólag egészen 1848-ig teljes képpünk van a peregrináció kérdésköréről. Az a nagy terv, amiről beszéltem, és amelyet Jakó Zsigmond kezdeményezett a '60-as években az erdélyi értelmiség kataszterének összeállítása, annak ez természetesen csak egy kis szegmentuma, de elkészült. A közel ötezer név lehet hogy nem olyan nagy szám, de elég jelentős ahhoz, hogy érdemesnek tartottuk feltárni.

Ami a további Magyarországról érkező inspirációkat illeti, elsősorban Kubinyi András korábban megjelent tanulmánya, a *Városfejlődés és az egyetemjárás* volt ösztönző számomra. Ebben az időben ismertem meg Bónis Györgyöt, aki nagyon sokat segített nekem, kutatásaimat irányította Magyarországról. Fügedi Erik munkáit is meg kell említenem, amelyek megint csak ebbe az irányba ösztönöztek, illetve Mályusz Elemér *Eggházi társadalom a középkori Magyarországon* című kiváló monográfiáját kell kiemelnem. Nagyon sok inspirációs forrásom volt, és hálás vagyok a sorsnak, hogy ezekkel az emberekkel személyesen is tudtam találkozni. Örööm nemcsak az emléküket, hanem az útbaigazításuk súlyát is.

Az egyetemjárás feltárása és az iskolatörténeti kutatások után megadott a professzor úrnak, hogy az erdélyi magyar felsőoktatás szervezésében meghatározó szerepet tölthet be. Kérem, mutassa be az erdélyi magyar egyetemet.

Valóban így van. Ha nem foglalkoztam volna az egyetemek historikumával, az erdélyi magyar oktatás történetével, akkor nem sodródok be olyan mértékben az erdélyi magyar felsőoktatás sorsának az alakításába, mint ahogyan ez történt. Ebben szerepe volt annak, hogy 1992-től, a rendszerváltás után, kineveztek a Babeş-Bolyai Egyetem tanárává, és ettől fogva részt kellett vennem a magyar egyetemi életben. Közvetlenül láttam azokat a gondokat, amelyek akkor az erdélyi magyar egyetemi oktatást jellemezték, és részben jellemzik ma is. 1992–93 folyamán néhány magyarországi és kolozsvári barátommal, kollégával próbáltunk kigondolni valamilyen módot, lehetőséget arra, hogy biztosítsuk az erdélyi magyar oktatás színvonalát és önállóságát. Nem mi voltunk az egyetlenek, nem akarom kisajátítani ezt magunknak, hiszen az egész erdélyi magyar társadalom központi kérdése volt évenként keresztül az egyetem problémája. Az első elképzelés az volt, hogy valamilyen elitképzésre lenne szükség, és ezt változatlanul fenntartom. Álmaimban egy Eötvös Kollégiumhoz hasonló intézmény jelent meg, hogy Kolozsvárt egy ilyen kollégiumot próbáljunk meg létrehozni. Az állami oktatás mellett egy önálló, magyar szellemiségű oktatási intézményt kívántunk létrehozni. Sokan lelkesedtek érte, sokan nem értették meg, hogy miről van szó.

A magyarországi tudós világnak az idősebb része között voltak olyanok és még most is vannak, akik felmérték ennek a jelentőségét, kihangsúlyozták, hogy a kollégiumi elitképzés az, amit meg kell csinálni. Ne mondjak más példát: az MTA volt elnöke, Glatz Ferenc többször is kifejezte ezzel kapcsolatban helyeslését. Nem kívánom végigkísérni, mi is történt tíz év alatt az egyetem körül, végül is az nyilvánvalóvá vált, hogy a román politika egy dologban következetes 1919 óta: önálló magyar egyetem ne legyen. Apró kisiklás történt 1948-tól 1959-ig, a külpolitikai nyomásnak volt az eredménye, hogy létrejött a Bolyai Egyetem, nem pedig azért, mert a román politika ezt különösebben szorgalmazta volna. Ahogy ez a külső nyomás megszűnt, abban a pillanatban elkezdődött a felszámolása.

1990 után is bebizonyosodott, nincsen olyan politikai erő Romániában román részről, amely felvállalná azt, hogy önálló állami magyar egyetem létrehozását támogassa. Ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben érkezett 2000 elején az akkori magyar kormány javaslata, hogy magyarországi költségvetési pénzből, a Magyar Köztársaság támogatásával hozzanak létre egy önálló magánegyetemet, amelyre a romániai hatályos oktatási törvény alapján megvolt a lehetőség. Ezt követően indult be a gépezet, sok-sok fázisa volt a folyamatnak. Az erdélyi történeti egyházak nyolc előljárója létrehozott egy alapítványt, kinevezte a kuratóriumát, és meghatározta ennek az önálló egyetemnek a feladatát, illetve szerepelt benne a magyar nyelvű felsőoktatás valamely fokú támogatása. Nagyon nehezen indult a munka, hiszen sok-sok terv készült arra vonatkozóan, milyen egyetemre lenne szükségünk, de amikor odakerültünk, hogy meg kell valósítani, megtorpantunk. Nem tudtuk, miként kell egyetemet létrehozni, melyek az alapítás feltételei. Ugyanakkor figyelembe kellett venni azt, hogy nagyon sok igény mutatkozott; elsősorban regionális igények. Erdély területén a magyarságot egységesnek mondjuk, próbálunk úgy megjelenni, mint homogén csoport, holott nagyon változatos, régióként különböző ez a közösség. Az világos volt az indulásnál, hogy Székelyföldön szükség van arra, hogy valamilyen felsőfokú oktatási intézményt létrehozzunk, hiszen a magyarság nagyobb része ott él. Viszont köztudott, hogy Székelyföldnek nem voltak egyetemi hagyományai. Voltak rangos iskolák – akár a csíksomlyói, akár az udvarhelyi –, de egyetemi fokú oktatás nem létezett a Székelyföldön. Evidencia volt, hogy oda kell vinni, hiszen a székely társadalomnak szüksége van erre, mert ha nem, akkor szellemi fejlődését gátoljuk meg. Meg kell teremteni a tehetséges székely fiataloknak a lehetőséget, hogy a kevesebb kiadással bekapcsolódhassanak a felsőoktatásba. A másik az volt, hogy az egyetem léte egy térség életében nagy húzóerőt jelent. A középkori város polgársága nagyon jól tudta, miért akar egyetemet. Az egyetem diákokat jelent, fogyasztót jelent. Nagyon sok mindent. Itt Göttingát szoktam példaként felhozni. Ha Göttingenben nincs egyetem, akkor egy jelentéktelen város. Meggyőződésünk volt, hogy Székelyföldre kell egyetem. Ugyanakkor, már az 1990-es évektől Nagyváradon létrejött elsősorban Tőkés László püspök úr kezdeményezése alapján egy önálló főiskola, amely mára már kinőtte magát, több szakon folyik az oktatás és Partiumi Egyetemnek nevezzük. Ráadásul igen nagy az elszívó erő Magyarország részéről. Emellett van Belső-Erdély vidéke, Kolozsvár és Marosvásárhely térsége, amelyben a magyarság sajnos mára már szörványosodott. Itt is igény van önálló magyar egyetemre.

Évtizedeken keresztül, lassan fél évszázada, az erdélyi magyar történelem tanárképzés, kutató utánpótlás kérdésében a kolozsvári Babeş-Bolyai egyetem volt monopolhelyzetben. Kizárólag ott lehetett történész stúdiumokat Erdélyben magyarul hallgatni. Tervezik-e, hogy az új egyetemen beindul a történelem oktatás, az utánpótlás nevelése?

Megpróbálom megfordítani a kérdést, és a végénél kezdem a választ. Még mindig a legnagyobb gond az utánpótlás biztosítása. A monopólium, amiről szó volt a kérdésben, változatlanul fenn áll. Magyarul történelmet a Babeş-Bolyain lehet hallgatni. Maga az erdélyi magyar tudományegyetem pillanatnyilag nem tervezi történelem kar, vagy szak indítását. Az már az én egyéni véleményem, hogy bizony nem ártana, hiszen versenyhelyzetet

is teremtene, és talán annyi szakmai elfoglaltságot megengedhetek magamnak, hogy kijelentsem: szükségét látom annak, hogy növeljük a színvonalat a történelemoktatásban. Jelenleg azonban az általánosan elfogadott elv az, hogy ne indítsunk olyan szakot, aminek a magyar nyelvű oktatása biztosítva van a Babeş-Bolyai keretében. A nagyobb gond azonban az, hogy nagyon sok hallgatónk van. Ma már nem panaszkodhatunk, hogy kevés a diák. Sőt véleményem szerint túl sok is, hiszen az elmúlt esztendőben az első évre 130 magyarul tanuló magyar hallgatót vettek fel. Szerintem ez indokolatlanul nagy szám. Ennyi hallgatóval nehéz jó és hasznos munkát végezni. Én általában nem túl szívesen dolgozom ilyen nagyszámú növendékekkel. Megadattott számomra, hogy nyilvános előadásokat tartsak egyetemes középkori történelemből, de szerencsére megmaradt egy kis csoportom, a magyar írástörténeti órám és ott tudok dolgozni igazán tizenöt-húsz diákkal. Úgy tűnik, az utánpótlás számbelileg biztosítva van. Mi az, ami hiányzik? Hiányoznak azok a tudományos műhelyek, ahol ezeket a fiatalokat tovább lehetne képezni. Hiszen nagyon jól tudjuk, hogy ha valaki elvégez egy egyetemet, abból még nem lesz szakember. A tudományba belekóstolt ugyan, de még sok időre van szüksége ahhoz, hogy felnőjön. Lehetőség kell teremteni a további fejlődéshez. Ez az, ami nálunk hiányzik. Véleményem szerint ez központi kérdés, amire valami megoldást kell találni. Az történt ugyanis, hogy még 1990 előtt, ilyen-olyan politikai megfontolásból a nagy nemzeti megbékélés szellemében még kerültek be magyar kutatók a román akadémiai hálózat keretén belül működő kutatóintézetekbe, könyvtárakba. Mára viszont szinte nyomtalanul eltűntek. Nincs magyar kutató a magyar történelem kutatása szempontjából elsőrendű fontosságú gyűjteményekben. Az Erdélyi Múzeum Egyesület egykori levéltárában, vagy a kolozsvári akadémia levéltárában nincs már magyar levéltáros. Erdélyben – tudomásom szerint – egyetlen magyar levéltáros dolgozik még az állami levéltári hálózatban. Nem beszélve a magyar érdekeltségű könyvtárakról. Ilyen például a kolozsvári egyetem könyvtára, amely még őrzi az egykori Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárát. Beindult viszont a magyar könyvtáros képzés a történelmi oktatás keretében. Tehát lenne utánpótlás. Ezeknek a fiataloknak lehetőséget kellene biztosítani.

Amikor 1990-ben újjáalakult az Erdélyi Múzeum Egyesület, amely közel másfél évszázada Erdély rangos tudományos intézménye Jakó Zsigmond, Benkő Samu és mások kezdeményezésére, újra elvállalta azt, amit korábban is alapvető feladatának tartott, vagyis hogy a kutatás és a magyar tudományosság intézményes kereteit megteremtse. Persze ez nem megy olyan könnyen, hiszen a munkához anyagi háttér kell. A pénzügyi háttér pillanatnyilag hiányzik. Az egyesület lényegileg magyar állami alapítványi támogatással működik; ennek megvannak a keretei, a lehetőségei. Akármilyen szűkös viszonyok között is, ma már működik egy kis kutató munkaközösség a Múzeum Egyesület keretében. Közöttük van, aki múzeumi alkalmazott, a többieknek pedig minden évben összekelődülünk az ösztöndíjat, hogy tudják művelni nagyon is fontos munkájukat. A forrásközlést és forrásfeldolgozást tekintjük a legfontosabbnak. Az elkövetkezendő időszakban az intézményes kereteknek a megteremtése a legnagyobb feladat. Sok lehetőséget látok a Magyar Tudományos Akadémia azon elképzelésében, hogy a határon túli műhelyek felé fordul; nemcsak támogatásról van szó, hanem bekapcsolja őket a magyar tudományos életbe.

A témaválasztást tekintve a korábban domináns művelődéstörténet a meghatározó ma is az erdélyi magyar történeti kutatásban? Vagy szélesedik a kutatás lehetősége? Korábban tabutémák: néptörténet, népiségkutatás, demográfiai helyzet vizsgálata, a kisebbségi lét problémáinak a bemutatása is megindult az utóbbi időben?

Kétségtelenül nagyon kiszélesedett a kutatás tere. Hacsak a középkort nézem, nagyon sok minden történt az utóbbi időben. A középkorkutatás terén is vannak már olyan eredmények és jelzések, amelyek mutatják, hogy a Mályusz-féle népiségtörténeti kutatások felújítására történnek kísérletek. Egyik volt tanítványom már elkezdte egy kis egységnek

a feldolgozását. Aranyosszék ilyen jellegű feldolgozására gondoltunk; ahogy a lehetőségek és elsősorban a személyi feltételek adottak, folytatni kell. Hiszen erdélyi vármegyéről nem készült olyan jellegű munka, mint Jakónak a Bihar vármegyét feldolgozó monográfiája. Léteznek ugyan hasonló jellegű művek – Fehér, illetve Kolozs vármegyéről –, de azok éppen csak a kezdetek korai korszakát dolgozták fel. Ezt a kutatást tehát folytatni szeretnénk.

A demográfia területén, a középkor és a kora újkort illetően nagyon kevés történt. Történeti kutatások is indultak, ezek keretében a kolozsvári harmincad anyagának feldolgozása, amit nemrég végzett el Bak Ferenc, és nyomtatásban is megjelent. Mindenképpen elmondható, hogy a kutatás változatosabbá vált. Azonban Jakó professzor úr joggal hangsúlyozza állandóan, hogy amíg a forrásanyagot nem látjuk, nem tesszük hozzáférhetővé, addig a történelmekutatásnak biztos alapja hiányozni fog. De köztudott, hogy amit a professzor úr végzett az elmúlt tíz esztendőben, szinte emberfeletti munka, hiszen a kolozsmonostori jegyzőkönyvek kiadása után elkészült az Erdély okmánytár első kötete, most már a második kötet, a 14. század is nyomdakész állapotban van; és szinte egyedül végezte el ezt a munkát. De az elkövetkezendő korszak feldolgozására is gondolnunk kell. Néhány fiatal kapta feladatul azt, hogy az erdélyi királyi könyveknek a kiadását előkészítse. A mi álláspontunk annyiban különbözik a magyarországitól, hogy úgy gondoljuk, nem teljes szövegkiadásra kell törekedni, hanem jó regeszta-gyűjteményekre, hiszen azok alapján a jó szakember utána tud menni a forrásnak. Ugyanakkor a jó regeszta a kiadási lehetőségekhez is jobban alkalmazkodik, másfelől a forrásanyagot szélesebb kör előtt is hozzáférhetővé teszi, és ezt nem szabad lebecsülni. Tudjuk, hogy a latin nyelvtudás milyen szinten van, ugyanakkor akad olyan történész, aki kevésbé jártas a paleográfiában, szívesen dolgozna olyan anyaggal, amit a rendelkezésére bocsátunk. Ezért is kristályosodott ki, hogy legalábbis a középkori és az olyan típusú kora újkori anyagot, mint a királyi könyvek, regeszta formájában kell közzétenni. Elkészült az első regesztakötet a királyi könyvekből, és ha minden a tervek szerint alakul, év végén a nyomdába kerül. Elindítottunk egy ígéretes sorozatot, ami négy hallgató keze munkáját dicséri, és ezzel párhuzamosan dolgozik még két fiatal. Egyikük a gyulafehérvári káptalan kiadatlan jegyzőkönyvének anyagát gondolja, a másik fiatal munkatárs a kolozsmonostori későbbi, tehát nem középkori anyag kiadására vállalkozott. Tehát formálódik egy kis közösség. Nagyon bizakodó vagyok, mivel ha sikerül ennek a csapatnak a biztos anyagi hátterét megteremteni, akkor itt kialakult az a mag, amely szükséges a kutatáshoz. Emellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy másfelé is vannak kezdeményezések. Például nagyon fontos az, ami Székelyudvarhelyen történik a múzeum körül. Ott is jó szakembergárda alakult ki, s a kiadványaik jelzik, hogy kiváló munkát végeznek. Hasonlóan, Sepsiszentgyörgyön is alakulóban van ilyen munkaközösség. A jelek jó irányba mutatnak. Minden azon múlik, mennyire sikerül ezeket a fiatalokat igényességre, szakmai megbízhatóságra nevelni. Nem vagyok borúlátó atekintetben, hogy az előrelépés ne történhetne meg. Ám ezt csak úgy tudom elképzelni, ha a magyar történettudomány természetes rendje és egysége helyre tud állni, és erre megvan a lehetőség. Valahogy az 1919 után elvágott szálakat újra kellene kötözni, gondolom, ez mindenkinek közös érdeke.

Milyen lehetőségei és feladatai vannak az erdélyi történetírás, elsősorban a középkorkutatás képviselőinek a nagyobb szerepvállalásra magyarországi kutatásban, és hol lát problémákat, amelyek akadályozzák a kapcsolattartást, az elszakadt szálak újrakötését?

Nehéz a válasz. Visszatérek ahhoz a gondolathoz, amit már korábban kiemeltem. A legnagyobb gondnak azt látom, hogy az intézményes kapcsolatokat nem teremtettük meg. Mindannyiunknak vannak ismerőseink, jó barátaink, munkatársaink, akikkel beszélgetünk, felvetjük a kutatási témákat. De meg kell teremteni az intézményes hátteret. A másik pedig az, amit nagyon fontosnak tartok, de ez kezd már a háttérbe szorulni – hogy szeretnénk partnerek lenni, a szó legjobb értelmében a magyarországi historikus társaknak.

Ezt azért mondom – lehet, hogy mindez csupán egy rossz beidegződés, rossz meglátás eredménye –, mert a magyarországi tudós világ részéről volt egy jóakarató, jó szándékú tisztelet az iránt, ami Erdélyben történt. Ez azzal járt, hogy sok esetben az az objektív kritika, amelyre nekünk is szükségünk lett volna – most nem a nagyokról beszélek, hanem a mi nemzedékünkéről – hiányzott. Ehelyett inkább azt hallhattuk: milyen ügyesek voltak, és valóban sok esetben nagyon rossz körülmények között kellett dolgozni. De felnőttként próbáljuk a magyar történelemkutatás egészébe beilleszteni mindazt, ami nálunk, vagy ami a Vajdaságban történt, vagy a Felvidéken és Kárpátalján. Az volt a természetellenes, ami az elmúlt negyven évben zajlott, és az lenne a természetes, hogy ismét egységes magyar történelemkutatásról beszéljünk.

Végül kérem, hogy mutassa be, milyen kutatással foglalkozik jelenleg. Milyen kutatási tervei vannak az elkövetkezendő időszakra?

Az elmúlt tíz esztendőben sajnos igen kevés időm jutott arra, hogy a kutatással foglalkozzam. Nem szeretnék panaszkodni, de a szakmai becsület megköveteli, hogy elmondjam, amikor 1992-ben Kolozsvárra hívtak, kérvén, vegyem át a középkori tanszéket, én úgy érkeztem Kolozsvárra, hogy azelőtt egy napot sem dolgoztam az oktatásban, nem tudtam mi az. Ma már – hál’ istennek – fiataljaink a gyakorlattól kezdve a tudással és a feladatokkal együtt felnőnek a professzorátusig. Tehát Kolozsvárra kerültem, és nyakamba szakadt egy olyan tanszéknek a gondja, amelyet korábban olyan három kiváló és nagy tudású kolléga vitt, mint a Jakó-Pataki-Pall hármas. Ez komoly feladatot jelentett, azt, hogy sok idő telt el tanulással, felkészüléssel, hiszen az egyetemes középkort, Bizáncot, a történeti segédtudományok oktatását kaptam feladatul az első években. Az már csak bonyolította a helyzetet, hogy időközben a Protestáns Teológiai Intézet is igénybe vette a munkámat, mert nem volt alkalmas jelöltje az egyetemes egyháztörténet oktatására. Ezzel újabb feladat hárult reám; ilyen sok tárgyat, ismeretet leadni igen nagy erőfeszítést igényelt. Emellett vállaltam el – lehet, hogy nem mértem fel az erőmet – az egyetemeszervezéssel kapcsolatos munkákat, és teljesen félre kellett hogy tegyem szakmai munkámat. Egykori diákjaim munkájába bekapcsolódom, de inkább ők dolgoznak, és én irigykedem. Vannak terveim. Az egyik legfontosabb, a királyi könyvek előre látható többsége kiadási tervébe aktívabban tudjak bekapcsolódni. Nagy álmom a marosvásárhelyi városi levéltár anyaga bizonyos részének a feldolgozása; páratlan és egyedülálló forrásanyagról van szó. Emellett van egy elkezdett munkám, ami teljesen félbe maradt. Ez a középkori erdélyi birtokviszonyoknak a feldolgozása, amihez még a 1970-es években kezdtem el az anyaggyűjtést. Ma már egészen másként kell ezt csinálnom, mint ahogyan elkezdtem. Én is úgy gondolom, hogy a népiségtörténeti formában, ahogy Mályusz Elemér elkezdte, kellene folytatni ezt a munkát: közigazgatási egységenként lebontva kellene folytatni azt, amit úgy képzeltem fiatal kutatóként, hogy játszi feladat lesz egész Erdély birtokviszonyait számba venni. Ám hamar rájöttem, hogy ez nem olyan egyszerű feladat. Hatalmas a cédulázott anyag, amely számítógépes feldolgozásra vár. Ezek a tervek. Ámde közben – és ez nem csak az én sorsom, hanem minden Erdélyben élő történészé – nagyon sokszor napi feladatokat is el kell látni, ami forgácsolja az erőt. A közösség igényli, hogy időnként szóljunk, szólaljunk meg, egy-egy előadás megtartásával, a szakmaiság határára mozgó népszerűsítő írásnak a közzétételével. Mindez időt von el egyéb feladatoktól, de én úgy gondolom, hogy ez is hozzátartozik a munkánkhoz, legalábbis nekünk fiatalabbaknak, akik még megenyhedhetjük magunknak, annak a reményében, hogy még van időnk arra, hogy nagyobb állmainkat is megvalósítsuk.

Mindehhez sok sikert kívánok, és köszönöm a beszélgetést.

Szeged, 2002. augusztus

A beszélgetést készítette: Koszta László